

12. Sociologia de la superestructura: el materialisme històric i la crítica de la cultura (Lukács, Gramsci, la primera escola de Frankfurt)

La tradició sociològica: les aportacions dels clàssics

2n curs

Grau de Sociologia

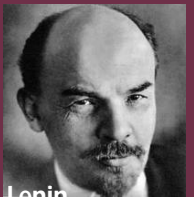
Prof. Ernest Garcia

Universitat de València,
2015

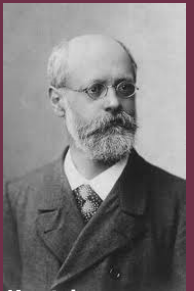
La segona generació del marxisme: política, economia, filosofia

Luxemburg

Lenin

Kautsky

Labriola

En el canvi de segle (XIX/XX), els desenvolupaments del materialisme històric van estar dominats per la política i l'economia, pel debat entre reforma i revolució i pels intents de comprendre l'imperialisme i l'aparició del capitalisme financer. En filosofia, van ser característiques les tensions relacionades amb la influència o bé del positivisme o bé del hegelianisme. Les contribucions sociològiques de la segona generació de teòrics marxistes van ser relativament poc rellevants.

Bernstein, Kautsky i uns altres intel·lectuals rellevants de la socialdemocràcia alemanya van mantenir que el socialisme podria ser el resultat final d'un seguit de reformes introduïdes en un context de democràcia pluralista per governs recolzats en majories electorals. Lenin i uns altres van mantenir que, mentre els canvis tenien lloc en els països capitalistes més avançats, una revolució podria produir-se a Rússia, accedir al govern mitjançant l'acció directa (no parlamentària) i sobreviure-hi gràcies a un poder d'excepció del partit revolucionari (interpretant d'aquesta manera la tesi marxiana de la «dictadura del proletariat»).

Hobson, un economista proper a l'ala reformista del laborisme britànic, va escriure un text que explicava l'expansió imperialista característica del seu temps com a resultat de l'esforç dels grans industrials capitalistes per tal de vendre o col·locar a l'estranger els productes o els capitals que el mercat interior no pot absorbir. L'imperialisme, doncs, era explicat com a subconsum; reformes afavoridores del consum de masses podrien limitar-ne els efectes. Lenin va fer la seua pròpia versió de les idees de Hobson, va caracteritzar l'imperialisme com a «fase superior del capitalisme» i va obrir el camí a l'aproximació entre el marxisme i els moviments d'alliberament nacional que va tenir molta influència al llarg del segle XX.

Rosa Luxemburg

La principal aportació de Luxemburg a la sociologia econòmica (era doctora en economia) fou la connexió entre capitalisme i colonialisme mitjançant la tesi que l'expansió del capitalisme necessita una base precapitalista que subministra sobretot matèries primeres i força de treball.

«L'acumulació capitalista necessita, per al seu desenvolupament, un medi ambient de formacions socials no capitalistes; va avançant en un constant canvi de matèries amb elles, i només pot subsistir mentre disposa d'aquest medi ambient.»

«Se'n segueix un fet contradictori: els països capitalistes antics constitueixen entre ells mercats cada vegada més grans, i cada vegada són més indispensables els uns per als altres; però al mateix temps lluiten més i més fortament, com a competidors, en llurs relacions amb països no capitalistes.»

[Fragments de *L'acumulació del capital*, 1913]

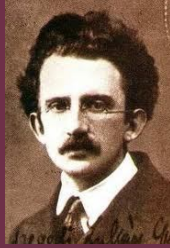
L'aportació més característica a la sociologia política fou la identificació entre socialisme i democràcia, que defensava una revolució amb manteniment de les llibertats polítiques i cercava una tercera via en el debat reforma/revolució. Pressentint potser la deriva totalitària que portà al feixisme i a l'estalinisme, escrigué:

«El moviment obrer socialista és i pot ser l'únic sostenidor de la democràcia, no és que els destins del moviment socialista es lliguen amb la democràcia burgesa, és al contrari que els destins del desenvolupament democràtic estan lligats al moviment socialista.»

«Amb el sufocament de la vida política arreu del país, també la vida dels soviets resultarà cada vegada més paralitzada (...) sense eleccions generals, llibertat de premsa i de reunió sense restriccions, sense una lliure lluita d'opinions diverses, la vida desapareix de totes les institucions públiques, esdevé vida aparent i la burocràcia passa a ser l'únic element actiu.»

[Fragments d'*Escritos políticos*, Grijalbo, 1977, p. 114, 587]

György Lukács: vida

Va nèixer a Budapest el 1885, fill d'un director de banc que pocs anys més tard va adquirir un títol de noblesa, i va canviar el seu nom a Lukács. Estudià dret, economia política, literatura, història de l'art i filosofia, amb molt d'interès per Dilthey i Simmel. A partir del 1904 va estar molt actiu en l'avantguarda teatral de la seua ciutat natal. El 1906 començà a col·laborar amb la Societat Sociològica i obtingué el doctorat en Ciències Polítiques.

Una de les línies del seu treball intel·lectual connecta amb la tradició de l'idealisme alemany (especialment Hegel). El 1907 va conèixer Simmel, de qui esdevingué deixeble. Va viure uns anys a Alemanya, primer a Berlín i després a Heidelberg, amb viatges freqüents a Itàlia i França. Va ser alumne de Rickert i de Windelband, i va mantenir intercanvis amb Max Weber, Paul Ernst i, més tard, amb Thomas Mann.

Una segona influència important fou la del marxisme, a través de l'amistat amb Bloch i, més tard, de la lectura dels escrits de joventut de Marx i de diversos escrits de Lenin i Rosa Luxemburg.

A Budapest, va participar en les discussions literàries, filosòfiques i polítiques del «Cercle dels Diumenges», que pretenia impulsar les ciències de l'esperit en contraposició a les ciències «socials». Arran d'això, tingué una gran influència sobre alguns intel·lectuals més joves, com ara Karl Mannheim i Arnold Hauser, a través de la qual les seues idees s'han projectat sobre bona part de la sociologia del coneixement i de la sociologia de l'art i de la cultura del segle XX, enllà dels plantejaments pròpiament marxistes. Més tard, el 1916, va donar conferències a l'Escola Lliure de Ciències de l'Esperit, fundada per Mannheim i Hauser entre d'altres.

El 1918 optà a una plaça com a professor de filosofia a la Universitat de Heidelberg, i fou rebutjat per no ser alemany. Es va enamorar de Gertrud Bortstieber, de qui tingué una filla l'any següent. S'afilià al Partit Comunista Hongarès (PCH), fundat aquell mateix any, i començà un període d'activitat política intensa. El 1919 participà activament en l'alçament armat i en la «República dels Consells», com a ministre d'educació en el breu govern revolucionari de Béla Kun. A l'agost, en caure el govern, Lukács passà a la clandestinitat i fugí a Viena, però fou detingut i extradit a Hongria. Començà una campanya a Alemanya («Salveu Georg Lukács»), que aconseguí que fóra alliberat cap a la fi d'aquell any.

En els anys següents, de retorn a Viena, fou dirigent del PCH. Redactà *Història i consciència de classe*. Va ser objecte d'una forta crítica de Lenin, qui li va atribuir posicions ultraesquerranes. El 1933 fou expulsat d'Alemanya i s'instal·là a Moscou. Durant els anys anteriors i els següents desenvolupà les seues idees sobre el realisme en l'art i la literatura, que donen lloc a forts debats. El 1945 tornà a Budapest i fou nomenat professor d'estètica i filosofia de la cultura a la universitat. Un temps més tard tingué un fort enfrontament amb Sartre a propòsit de la relació entre existencialisme i marxisme. Tornà a ser objecte d'atacs en el partit, ara per "revisióisme de dretes"; es féu una autocrítica. Amb el govern de Nagy acceptà el Ministeri d'Educació Popular, però després de l'entrada dels tancs soviètics fou deportat. Autoritzat a tornar al seu país, treballà en el projecte de *l'Ontologia de l'Ésser Social* i en obres d'estètica. Cap al final de la seua vida, es reconcilià formalment amb el partit socialista unificat hongarès i connectà amb les protestes de l'època, fou visitat per Rudi Dutschke i organitzà una campanya internacional per salvar Angela Davis. Va morir de càncer el 1971.

György Lukács: obres

L'ànima i les formes. Barcelona, Edicions 62, 1984.
[*Die Seele und die Formen.* Berlin, Egon Fleischel, 1911]

Teoría de la novela. Barcelona, Círculo de Lectores, 1999. [*Theorie des Romans,* 1916]

Historia y consciencia de clase. Mèxic, Grijalbo, 1969. [*Geschichte und Klassenbewußtsein.* Berlín, Malik, 1923]

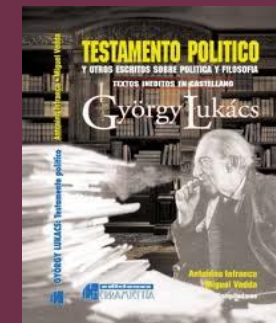
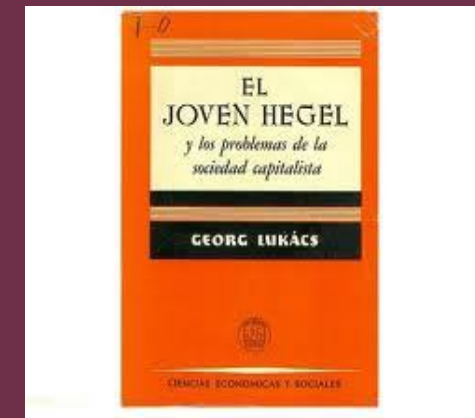
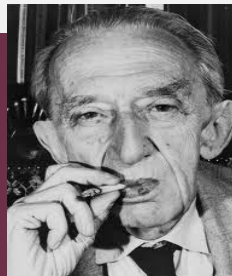
Goethe i el seu temps. Barcelona, Edicions 62, 1967. [*Goethe und seine Zeit,* 1947]

El joven Hegel. Mèxic, Grijalbo, 1976. [*Der junge Hegel - Über die Beziehungen von Dialektik und Ökonomie.* Zürich, Europa, 1948.]

Existentialismus oder Marxismus. Berlín, Aufbau, 1951.

El asalto a la razón. Mèxic, Grijalbo, 1968. [*Die Zerstörung der Vernunft,* Berlin, Aufbau, 1954.]

Marx, ontología del ser social. Madrid: Akal, 2007.
[*Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins,* 1984, publicació pòstuma.]

Lukács sobre Lenin. Barcelona: Grijalbo, 1974.

Ensayos sobre realismo. Barcelona, Grijalbo, 1977.

Estética (4 vols.). Barcelona, Grijalbo, 1982.

Sociología de la literatura. Barcelona, Península, 1989.

Testamento político: y otros escritos sobre política y filosofía. Ediciones de intervención cultural, 2008. [1971]

Antonio Gramsci: vida

El 1922

Giulia Schucht, Delio i Giuliano Gramsci

Presó de Torí

Neix a Ales (Sardenya) el 22/1/1891. Amb quatre anys, una caiguda li va provocar una deformació dorsal per a tota la vida. El 1903, per dificultats familiars, hagué de deixar l'escola per treballar. Entre el 1905 i el 1911 pogué fer el batxillerat, a Santo Lussurgiu i Càller. Llegí Croce i Marx i tingué contacte amb els socialistes. El seu primer article periodístic (1910) fou sardista. L'any següent obtingué una beca i començà els estudis de filologia moderna a Torí. Durant la I Guerra Mundial participà en les revoltes obreres com a membre del PSI, i abandonà la universitat. El 1919 publicà l'*Ordine Nuovo*, setmanari procomunista; el PSI fou el partit majoritari en les eleccions. 1921: formà part del grup que se separà del PSI i fundà el PCI. A Moscú, representà el PCI en la III Internacional, caigué malalt i conegué Júlia Schucht a l'hospital. Tingueren dos fills. A Itàlia, Mussolini prengué el poder. 1926: Gramsci fou detingut i empresonat. Dos anys més tard fou jutjat, condemnat a més de 20 anys i conduït a la presó de Torí (Bari). Començà la redacció dels *Quaderni del Carcere*, editats i publicats després del 1945 i que constitueixen la seua principal contribució intel·lectual. A partir del 1930 els seus problemes de salut van ser cada vegada més greus: mal de Pott, tuberculosi pulmonar, hipertensió, gota, angina de pit, arteriosclerosi. Repetides peticions de ser visitat per un metge particular foren rebutjades o acceptades després de molts mesos. Passà per diverses clíniques penitenciàries, a l'última de les quals pogué rebre visites. L'abril de 1937 fou posat en llibertat; el 25 d'aquell mes va tenir una crisi greu amb hemorràgia cerebral i dos dies després va morir.

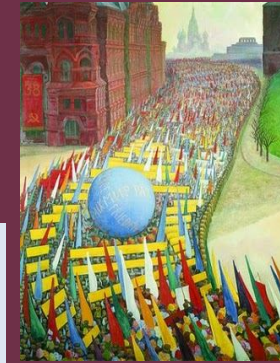
Els *Quaderni del Carcere* són una obra acadèmicament inclassificable, que barreja percepcions sociològiques subtils amb teoria i opinió política, crítica literària i filosòfica, reflexions sobre la història italiana, etc. Contenen aportacions molt significatives pel que fa a la introducció de matisos i complexitat en la sociologia política marxista (teoria de l'estat, relació cultura-política: hegemonia, classes subalternes, actors polítics col·lectius...), a la percepció de l'estructura social i la realitat històrica dels conflictes (paper dels camperols, qüestió meridional, sociologia dels intel·lectuals...), a la relació entre el materialisme històric i la dialèctica idealista (Marx i Croce).

Antonio Gramsci: obra

Antonio Gramsci: Antología.
Selección, traducción y notas de
Manuel Sacristán. México, Siglo XXI,
1970.

¿Qué es la cultura popular? València,
Publicacions de la Universitat de
València, 2012

Socialismo e fascismo: L'Ordine Nuovo 1921-1922.
Torí, Einaudi, 1971.

Lettere dal carcere. Turí, Einaudi, 1947

Quaderni del carcere (Turí, Einaudi, 1948...)

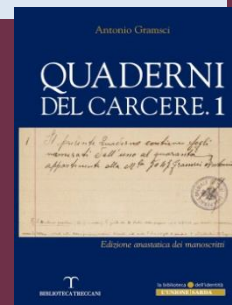
Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce,
1948

Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura, 1949

Il Risorgimento, 1949

Note sul Machiavelli sulla politica e sullo Stato moderno,
1949

Letteratura e vita nazionale, 1950
Passato e presente, 1951

Traduccions al català:

Cultura i literatura. Barcelona, Edicions 62,
1966

El príncep modern. Barcelona, Edicions 62,
1968

El materialisme històric i la filosofia de Croce.
Barcelona, Laia, 1983

L'arbre dels eriçons. Barcelona, La Galera,
1990.

Escola de Frankfurt: orígens i components

L'Institut d'Investigació Social (Institut für Sozial Forschung) de Frankfurt fou creat el 1923, gràcies al finançament de Fèlix Weil, qui va poder obtenir diners de son pare, un ric comerciant de gra. L'Institut es va afiliar a la Universitat com a centre interdisciplinari de ciències socials amb la intenció d'aplegar diferents corrents del marxisme.

Weil

Pollock

Weil havia madurat la idea en un seminari que organitzà el 1922, amb el seu amic Pollock, qui fou director de l'Institut després de Grünberg i abans de Horkheimer. Uns altres membres (o col·laboradors) del període inicial van ser Wittfogel, Sorge, Ryazanov, Borkenau, Löwenthal, Fromm, Reich, Lewin, Aron, Marcuse, Benjamin i Adorno. La creació de l'Institut marcà l'origen d'una teoria marxista deslligada de les organitzacions sindicals i polítiques de la classe obrera, instal·lada plenament en l'acadèmia.

Grossmann, Karl Korsch o Lukács van tenir una influència considerable en les etapes inicials de l'Escola de Frankfurt. Tanmateix, la sort d'*Història i consciència de classe*, quan Lukács va veure's forçat a repudiar la seua obra, va convèncer els membres del grup que la independència respecte al partit comunista era una condició del treball teòric genuí.

Participants en la setmana d'estudis marxistes organitzada per Fèlix Weil el 1922: Pollock, Weil, Lukács, Karl i Rose Wittfogel, Christiane Sorge, Korsch...

Tot i amb això, en els anys inicials bona part del treball fet a l'Institut s'orientà a la història del moviment obrer i a l'economia política, amb plantejaments no molt allunyats de l'ortodòxia del materialisme històric.

El 1933, amb Hitler en el poder, l'emigració esdevingué l'única opció per a sobreviure. Bona part dels membres de l'Institut se n'anà als Estats Units.

Esmorzar amb Eisler a casa de Horkheimer. En acabant, Eisler suggereix per a la novel·la de Tui: la història de l'Institut de Sociologia de Frankfurt. Un ancià molt ric mor. Preocupat per la pobresa del món, deixa en el seu testament una gran quantitat de diners per a investigar la causa de la misèria que, naturalment, és ell mateix. L'activitat de l'institut té lloc en una època en què l'emperador vol també que s'identifiqui l'origen del mal, perquè la indignació del poble va en augment. L'Institut participa en el concili.

Anotació de Bertolt Brecht sobre els orígens de l'Escola de Frankfurt.

A Nova York, i després a Los Angeles, els teòrics frankurtians emigrats van continuar treballant en moltes direccions. Aquesta és l'època d'importants investigacions psicosociològiques amb referents empírics, especialment l'estudi sobre la personalitat autoritària.

El 1950, Horkheimer i Adorno, retornats a Alemanya, reprenen l'activitat de l'Institut. L'objecte fonamental, no nou però sí més present que mai, fou l'exploració de la continuïtat entre el liberalisme burgès i el totalitarisme, la visió de la barbàrie del segle XX com a culminació del desplegament secular de la racionalitat «instrumental». Un motiu desplegat en múltiples direccions: disgust enfront de la indústria cultural i la cultura de masses, oposició al positivisme, crítica a la centralitat del treball en el marxisme...

L'anomenada Escola de Frankfurt va tenir sempre una diversitat d'enfocaments i inspiracions teòriques molt gran. Si de cas, hom pot dir que en la part central de la seua història, abans i després de la II Guerra Mundial, el més característic fou la barreja d'elements procedents de Marx, Hegel i Freud. En les etapes més recents, sent directors primer Habermas i darrerament Honneth, l'allunyament respecte al materialisme històric ha estat quasi complet. La connexió amb els orígens de l'Institut ja no va enllà de la continuïtat institucional.

A diferència dels períodes anteriors, en la teoria crítica més recent hi ha una presència molt significativa de dones, com ara Nancy Fraser o Sheyla Benhabib.

L'aparició de la nova esquerra i de la rebel·lió dels estudiants en els anys seixanta va donar lloc a una divisió significativa. Mentre Marcuse, que havia romàs a Califòrnia, va convertir-se en un referent intel·lectual fonamental de la protesta juvenil, Adorno –i, sobretot, Habermas– van tenir agres enfrontaments amb els estudiants revoltats.

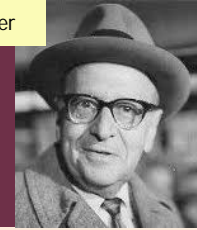

Seu de l'Institut, 1950

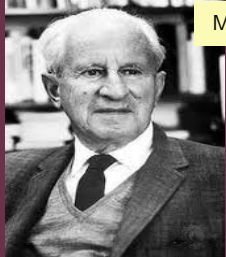
La primera generació de l'escola de Frankfurt: obres anteriors al 1968

Horkheimer

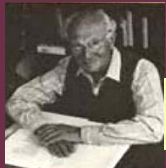

La revista de l'Institut: Zeitschrift für Sozialforschung, 1932-1941 (9 vols.). Munic, DTV, 1980

<<http://raumgegenzement.blogspot.de/2012/02/05/zeitschrift-fuer-sozialforschung-1932-1941/>>

Marcuse (esq.) i Benjamin

Löwenthal
(esq.) i Fromm

Noms de la primera generació:

Friedrich Pollock
Max Horkheimer
Leo Löwenthal
Herbert Marcuse
Henryk Grossmann
Walter Benjamin
Erich Fromm
Theodor Adorno
Otto Kirchheimer

Selecció bibliogràfica:

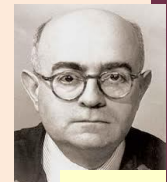
Horkheimer, M.: *Hora foscant*. Barcelona, Edicions 62, 1984 [1934].
- *Teoría tradicional y teoría crítica*. Barcelona, Paidós, 2000 [1937].
- *Crítica de la razón instrumental*. Madrid, Trotta, 2010 [1947-1967].
- i Adorno, T. W.: *Dialéctica de la Ilustración*. Barcelona, Círculo de Lectores, 1999 [1947].
- i Adorno: *Sociológica*. Madrid, Taurus, 1966 [1951-1961].

Adorno, T. W.: *Disonancias: Introducción a la sociología de la música*. Madrid, Akal, 2009 [c. 1956].
- *Crítica cultural y sociedad*. Barcelona, Ariel, 1969.
- *Introducción a la sociología*. Barcelona, Gedisa, 1996.
- *Dialéctica negativa: La jerga de la autenticidad*. Madrid, Akal, 2005 [1966].
- et al.: *La disputa del positivismo en la sociología alemana*. Barcelona, Grijalbo, 1972 [1961 s.].
- et al.: «La personalidad autoritaria: Prefacio, Introducción y Conclusiones». *Empiria - Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, núm. 12, 2006, p. 155-200 [1950].

Marcuse, H.: *Razón y revolución: Hegel y el nacimiento de la teoría social*. Madrid, Alianza, 2010 [1941].
- *El hombre unidimensional: Ensayo sobre la ideología de la sociedad industrial avanzada*. Barcelona, Ariel, 2005 [1954].
- *Eros y civilización*. Barcelona, Ariel, 2001 [1955].
- *La fi de la utopia*. Barcelona, Edicions 62, 1985 [1967].

Fromm, E.: *La por a la llibertat*. Barcelona, Edicions 62, 1979 [1941].
- *Marx i Freud*. Barcelona, Edicions 62, 1994.
- (ed.): *Humanismo socialista*. Barcelona, Paidós, 1984 [1965].

Benjamin, W.: *Art i literatura*. Vic, Eumo, 1984.

Adorno

Lukács: idees. 1) Història i consciència de classe (1923)

Aquesta col·lecció d'assajos, escrita enmig de les convulsions revolucionàries posteriors a la I Guerra Mundial en les quals el mateix Lukács participà activament, és una racionalització marcadament idealista del paper històric de la classe obrera industrial.

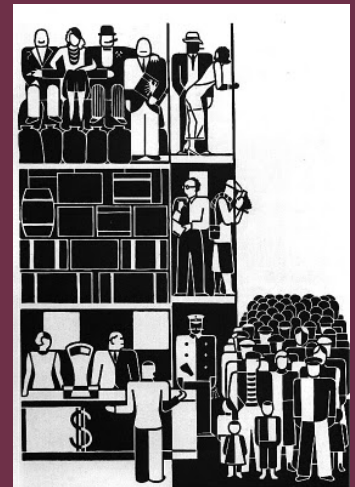
Enfront de les anàlisis dels principals teòrics de la II Internacional, centrades en explicar la consciència per l'economia (la superestructura per la base), i desqualificant aquestes anàlisis com a mecanicistes, Lukács proposa una mena de recuperació de la dialèctica hegeliana com a fonament d'un «marxisme ortodox».

La dialèctica aplicada a la història permet distingir les forces que mouen realment les societats de les representacions que els homes se'n fan (de la «consciència» que aquests en tenen). Però la consciència de classe no és el mateix que aquestes representacions «empíricament detectables». Es defineix, pel contrari, en considerar-la per relació a la totalitat social: es descobreixen, aleshores, les idees i sentiments «que tindrien els homes en una situació vital determinada si foren capaços de captar completament aquesta situació i els interessos que se'n deriven... és a dir, les idees adequades a llur situació objectiva».

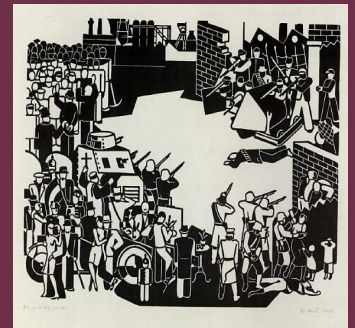
En la majoria de les circumstàncies socials, aquesta consciència «realista» no es dona, sinó que apareix com a «falsa» consciència, ideològica, deformadora. Sempre és així en el cas de la consciència burgesa, a causa de la posició ocupada en el sistema econòmic. En canvi, per al proletariat, existeix almenys la possibilitat d'un estat de la consciència de classe en què coincideixen la teoria i la pràctica, el subjecte i l'objecte, en què la consciència de classe «objectiva» s'encarne en el moviment social real, i aleshores el proletariat «constitueix ell mateix l'essència de les forces motores i actua centralment sobre el centre mateix del procés del desenvolupament social».

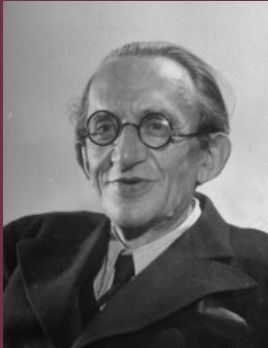
Georg Lukács, 1913 (after the deaths of Irma and Leo)

Arntz

Lukács: idees. 2) El realisme en l'art

Una part molt gran de l'obra de Lukács està dedicada a la crítica de la literatura i a l'estètica en general. Els seus estudis sobre la narrativa alemanya, hongaresa i russa han estat molt influents.

És un dels principals teòrics del realisme, doctrina segons la qual l'art és un reflex de la realitat, que serveix a l'autoconsciència de la humanitat interpretant l'existència humana en el seu sentit històric. L'art és diferent de la ciència (l'altra objectivació fonamental de la realitat).

Lukács, format en la tradició del classicisme alemany, va ser més aviat contrari al modernisme de les avantguardes d'inicis del segle XX, que va veure com l'expressió de la decadència de la societat capitalista. I també va distanciar-se del «realisme socialista» codificat per Zhdanov, al qual va identificar més aviat amb el naturalisme. A diferència d'aquest últim, que descriu directament la vida aïllada del seu context social i històric, el vertader realisme il·lustra amb el cas concret la *totalitat* de les relacions socials de cada època. La característica del realisme, doncs, seria una relació dialèctica entre art i societat, que partint d'una descripció sistemàtica de l'objecte tendeix a descobrir-ne el sentit en la seua gènesi històrica.

El realisme lukacià té un fonament ètic de compromís amb l'humanisme, de defensa de la subjectivitat i la individualitat enfront de la injustícia i el terror. Formalment, presenta tipus que són figures representatives, les quals mostren d'alguna manera la constitució de l'ésser social (segons W. Jung, 2001).

Les idees de Lukács, juntament amb les de Gramsci, Sartre i Goldmann, han exercit una influència notable en la cultura catalana contemporània, visible sobretot durant el període del «realisme històric» (1958-1968).

Lukács: idees. 3) La destrucció de la raó

La destrucció de la raó [Die Zerstörung der Vernunft], 1954, va difondre's bastant als països occidentals i, com la resta de l'obra de Lukács, ha estat objecte de debats acarnissats. [Adorno, per exemple, amb un acudit fàcil, digué que l'obra mostrava sobretot la destrucció de la raó... de Lukács].

El llibre és un estudi monumental dels corrents irracionalistes del pensament modern des del punt de vista de llurs relacions amb la tendència del sistema capitalista cap a l'abandó de les polítiques democràtiques i cap al feixisme. A causa de la seua gran erudició i de la potència dels seus arguments, s'ha convertit en l'obra de referència per a la discussió d'assumptes com ara la controvertida connexió entre Nietzsche o Heidegger i el nazisme.

Les crítiques han apuntat que Lukács no té en compte unes altres referències ideològiques possibles de l'irracionisme i que les seues idees sobre la racionalitat lògica són sovint arbitràries i mal fonamentades.

Grosz: Café, 1919;
Dia gris, 1921

«En els anys vint, Korsch, Gramsci i jo mateix vam intentar, cadascú a la seua manera, enfrontar-nos amb el problema de la necessitat social i amb la seua interpretació mecanicista, herència de la II Internacional. Vam heretar el problema, però cap de nosaltres –ni tan sols Gramsci qui era potser el més ben dotat dels tres– el va saber resoldre.»

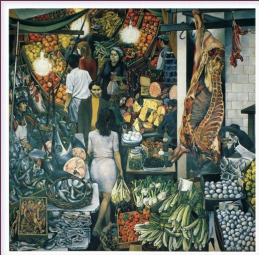
[D'una entrevista feta per Perry Anderson]

Gramsci: idees. 1) Hegemonia

1915

L'obra de Gramsci ha estat fonamental per comprendre el conflicte social en una època de relativa estabilitat estructural (acabada l'ona revolucionària de la primera postguerra europea) i per fonamentar la fusió entre el materialisme històric i la cultura nacional. Les seues reflexions estan arrelades en la història i la cultura italianes; tanmateix, assoleixen sovint un abast universal.

Guttuso:Vucciria

Jo vinc d'un silenci antic i molt llarg de gent que va alçant-se des del fons dels segles de gent que anomenen classes subalternes...
[Raimon]

Hegemonia

El concepte d'hegemonia matisa de manera substancial la teoria de l'Estat del materialisme històric. El poder no consisteix únicament en la capacitat d'exercir la repressió i d'imposar-se per la violència, sinó també en la capacitat d'aconseguir i mantenir el consentiment de la majoria de la societat, l'acceptació de les idees del grup o classe dominant, servint-se d'institucions com ara les escoles, les esglésies i els mitjans de comunicació.

El poder, així, és «hegemonia amb una cuirassa de coerció».

Una classe dirigent pot articular al seu voltant un «bloc social» o «bloc històric», i exercir l'hegemonia sobre les altres classes.

Les classes populars, doncs, no són sols classes dominades, sinó classes *subalternes*, en la mesura que accepten la superioritat cultural de la classe hegemònica i dels seus intel·lectuals.

Un matis rellevant respecte d'unes altres versions del materialisme històric és que aleshores la transformació social no comença per l'economia o pel poder polític, sinó per la cultura, per la construcció social d'una cultura alternativa.

Gramsci pensava que la tasca col·lectiva dels intel·lectuals havia de ser la creació d'una cultura alternativa capaç de cohesionar en un nou bloc social la classe obrera industrial del nord i els camperols i el proletariat agrícola del *mezzogiorno*.

Gramsci: idees. 2) «guerra de posicions»

Pas de la guerra de maniobra (i de l'atac frontal) a la guerra de posicions, també en el terreny polític (...).

«Em sembla que aquesta és la qüestió més important de teoria política que ha plantejat la postguerra i la més difícil de resoldre justament (...)

en un període en què aquest [l'atac frontal] només és causa de derrotes (...)
en la política subsisteix la guerra de moviment mentre es tracta de conquerir posicions no decisives, i, per tant, no són mobilitzables tots els recursos de l'hegemonia de l'Estat; però quan, per una raó o una altra, aquestes posicions han perdut llur valor i només tenen importància les decisives, es passa a la guerra de setge, comprimida, difícil, en la qual calen qualitats excepcionals de paciència i d'esperit inventiu. En la política, el setge és recíproc, malgrat totes les aparences, i el sol fet que el grup dominant haja d'utilitzar tots els seus recursos demostra el gran cas que fa de l'adversari.»

[Fragments d'*El príncep modern*, Edicions 62, 1968, p. 203-4]

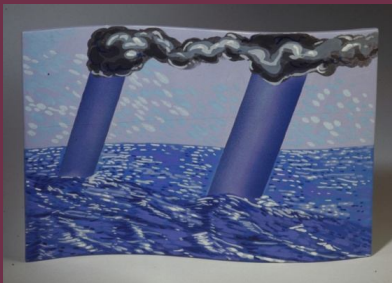
Caricatura de Tullio Pericoli

Carlo Levi

Enllà de la marcada artificialitat de la metàfora militar, i enllà del context concret al qual es referia el comentari (els problemes del manteniment del poder soviètic), la noció de «guerra de posicions», reinterpretada per tal d'aplicar-la a etapes prolongades d'estabilitat de la democràcia parlamentària i de distribució geogràfica desigual d'àmbits de poder i influència, va permetre la utilització del pensament polític de Gramsci en les circumstàncies, tan diferents a les de l'escriptura dels *Quaderni*, posteriors a la II Guerra Mundial.

Gramsci: idees. 3) Els intel·lectuals

Spadari

Treccani

Una de les aportacions més «sociològiques» de Gramsci està continguda en els seus comentaris sobre els canvis en la condició i funció socials dels intel·lectuals en els inicis de l'era fordista.

«Per imposar i estendre la seva hegemonia, cada classe ascendent crea orgànicament els seus intel·lectuals, que són els que li donen l'homogeneïtat i la consciència necessàries per a desenvolupar les seves funcions pròpies.» [J. Moners, «Introducció» en *El materialisme històric i la filosofia de Croce*,

Laia, 1983, p. 20.]

Intel·lectuals no són sols els creadors d'ideologia, sinó també els enginyers i els organitzadors de l'activitat econòmica, els funcionaris del subsistema polític, els reproductors del consens hegemònic, etc.

En la construcció de l'hegemonia, la classe ascendent, a més de la cooperació i l'adhesió dels professionals especialitzats de la tècnica, la cultura i la ciència, necessita un *intel·lectual col·lectiu*, el partit polític, que és entès així com el catalitzador d'una cultura nacional-popular, com la institució que prepara «una forma superior i total de civilització moderna».

Tothom és un intel·lectual, no sols els professionals i tècnics especialitzats. Tothom és un intel·lectual en el sentit que tothom és portador d'una visió del món, d'un sistema d'idees i valors. És precisament per això que l'articulació dels grups de la cultura especialitzada amb les classes populars per a la construcció, difusió i consolidació d'un projecte hegemònic esdevé possible.

Gramsci: idees. 4) Cultura nacional-popular

Nacional-popular és un adjectiu que Gramsci aplica a diferents substantius (cultura nacional-popular, literatura nacional-popular, projecte nacional-popular, etc.) sempre amb el mateix sentit, el d'al·ludir [diu J. M. Laso] a productes intel·lectuals o artístics que tenen el seu origen en el poble, que li pertanyen i que són la seua expressió viva.

El concepte «nacional-popular» permet a Gramsci caracteritzar la posició dels artistes i intel·lectuals per relació, bé a la burgesia i l'aristocràcia, bé a les classes populars.

Gramsci utilitzà el concepte per a explicar l'atractiu de la cultura estrangera a la Itàlia de la seua època. Els intel·lectuals italians, mantenia, estaven allunyats del poble, tancats en llurs torres d'ivori i esperant només el reconeixement de les classes dominants i del poder, i com a resultat no hi havia a Itàlia una cultura nacional-popular.

Amb independència d'aquest referent concret, el tractament gramscian de la qüestió ha estat inspirador, d'una banda, per als intents d'elaborar una noció de cultura popular en què aquesta no quede reduïda a folklore o a objecte etnogràfic i, d'una altra, per a diferents teoritzacions sobre el compromís social i polític de la cultura professional o «superior».

Gramsci va connectar la seua visió sobre el paper social d'una cultura nacional-popular amb la seua teorització sobre el canvi social. El pas al socialisme havia de començar amb una transformació cultural, igual com la revolució francesa havia estat precedida per la Il·lustració.

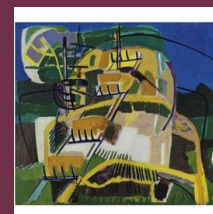
Guttuso

Adami

1944 - Gramsci Antonio

Birolli, 1953

Gramsci: idees. 5) Sociologia i ciència política

«La fortuna de la sociologia es relaciona amb la decadència del concepte de ciència política i d'art polític al segle XIX (més exactament, en la segona meitat, amb l'èxit de les doctrines evolucionistes i positivistes). Allò que té la sociologia de realment important no és res més que ciència política.

“Política” esdevé sinònim de política parlamentària o de camarilles personals. Hi ha la convicció que amb les constitucions i els parlaments s'ha iniciat una època “d'evolució natural”, que la societat ha trobat els seus fonaments definitius perquè són racionals, etc. La societat pot ésser estudiada, doncs, amb el mètode de les ciències naturals. Empobriment del concepte d'Estat, a causa d'aquesta manera de veure. Si ciència política significa ciència de l'Estat i l'Estat és tot el complex d'activitats pràctiques i teòriques amb què la classe dirigent justifica i manté el seu domini i arriba a obtenir el consentiment actiu dels governats, és evident que totes les qüestions essencials de la sociologia no són res més que les qüestions de la ciència política. (...)

Sí que és cert que l'home només pot ésser concebut com a home històricament determinat, és a dir, com un home que s'ha desenvolupat i viu en certes condicions, en un determinat complex social o conjunt de relacions socials, es pot concebre la sociologia únicament com l'estudi d'aquestes condicions i de les lleis que en regulen el desenvolupament? Puix que no es pot prescindir de la voluntat i de la iniciativa dels homes, aquest concepte ha d'ésser forçosament fals. Cal plantejar el problema de què és la “ciència” mateixa. No és la ciència “activitat política” i pensament polític, en tant que transforma els homes, els fa diferents d'allò que eren abans?»

[D'El príncep modern, Edicions 62, 1968, p. 146-7]

Les notes de Gramsci sobre el manual de sociologia marxista de Bujarin impliquen una crítica tant de la sociologia (que segons ell no pot defugir la deformació positivista que tracta els éssers humans com a coses) com de la ciència política corrent (reduïda al subsistema polític-jurídic), i la reivindicació d'una forma de coneixement superior o veritable ciència política (que ell anomena habitualment «filosofia de la praxi»).

Fragment del cant III de *Le ceneri di Gramsci*, de Pier Paolo Pasolini (1956)

Uno straccetto rosso, come quello arrotolato al collo ai partigiani e, presso l'urna, sul terreno cereo, diversamente rossi, due gerani. Lì tu stai, bandito e con dura eleganza non cattolica, elencato tra estranei morti: Le ceneri di Gramsci... Tra speranza e vecchia sfiducia, ti accosto, capitato per caso in questa magra serra, innanzi alla tua tomba, al tuo spirito restato quaggiù tra questi liberi. (O è qualcosa di diverso, forse, di più estasiato e anche di più umile, ebbra simbiosi d'adolescente di sesso con morte...)
E, da questo paese in cui non ebbe posa la tua tensione, sento quale torto - qui nella quiete delle tombe - e insieme quale ragione - nell'inquieta sorte nostra - tu avessi stilando le supreme pagine nei giorni del tuo assassinio. Ecco qui ad attestare il seme non ancora disperso dell'antico dominio, questi morti attaccati a un possesso che affonda nei secoli il suo abominio e la sua grandezza: e insieme, ossesso, quel vibrare d'incudini, in sordina, soffocato e accorante - dal dimesso rione - ad attestarne la fine.

Pasolini davant la tomba de Gramsci

Adami

Un drap vermell com els que porten enrotllats al coll els partisans i, a prop de l'urna, sobre el terreny groguenc, diversament vermells, dos geranis. Allà estàs tu, proscrit i amb dura elegància no catòlica, catalogat entre morts estranys: Les cendres de Gramsci... Entre esperança i fe antiga m'apropro a tu, arribat per casualitat a aquest estret passeig, davant de la teva tomba, del teu esperit lliure, aquí avall, entre els lliures. (O potser és quelcom divers, quelcom més extasiat i humil, èbria simbiosi adolescent de sexe i mort...) I des d'aquesta nació en la que no va descansar la teva passió sento com un equívoc –aquí en les serenes tombes– per quina raó –en nostra sort inquieta– vas destil·lar les pàgines supremes en els dies del teu assassinat. Heus aquí, donant testimoni, la llavor encara no dispersa de l'antic domini, aquests morts units a quelcom que perd en els segles la seva abominació i grandesa; i junt, obsessionat, un vibrar d'encluses en sordina, sufocat, afligit, que des del barri humil arriba per a testificar la fi.

Versió catalana de M. A. Sòria

Horkheimer: idees. 1) Teoria tradicional i teoria crítica

Els teòrics de l'Escola de Frankfurt van mantenir la distinció entre una sociologia positiva i una sociologia crítica.

En un article programàtic publicat en la revista de l'Institut el 1937 [«Teoria tradicional i teoria crítica»], Horkheimer, seguint sobretot Poincaré, descriu la ciència empírica, a la qual anomena «teoria tradicional»:

«En la investigació habitual, s'entén per teoria un conjunt de proposicions sobre un àmbit d'objectes interconnectades de tal manera que a partir d'algunes es poden deduir les restants. Com més reduït és el nombre de principis suprems per relació a les conseqüències, més perfecta és la teoria. La validesa consisteix en que les proposicions deduïdes concorden amb esdeveniments efectius. Pel contrari, si apareixen contradiccions entre l'experiència i la teoria, caldrà revisar l'una o l'altra».

Les ciències socials tracten d'imitar aquest model, i no són essencialment diferents de les naturals en això.

La ciència és una part del procés de producció de la societat burgesa i exerceix una funció positiva de progrés tècnic que hauria de mantenir-se en una societat socialista:

«Com a instrument material de producció, les seues possibilitats representen un element no sols de la totalitat cultural del present, sinó també d'una altra més justa, diferenciada i harmoniosa».

En aquesta versió inicial, la teoria crítica és diferent en:

- la tesi que l'acceptació o el rebuig d'una hipòtesi, i per tant l'evolució del coneixement, és un procés social concret, no una operació intel·lectual pura;
- el rebuig de la creença en la separació entre fets i valors i de l'orientació tècnica del coneixement científic;
- l'orientació a «una organització social racional i corresponent a la universalitat»;
- la concepció de la teoria com a moment d'una praxi orientada al canvi social;
- l'adopció d'una posició intermèdia entre l'individualisme extrem (el geni) i el col·lectivisme extrem (la «ideologia d'un poble»).

«Em declare partidari de la teoria crítica; ço és, puc dir què és fals, però no puc definir el que és correcte.»

«Crítica de la societat actual», 1968.

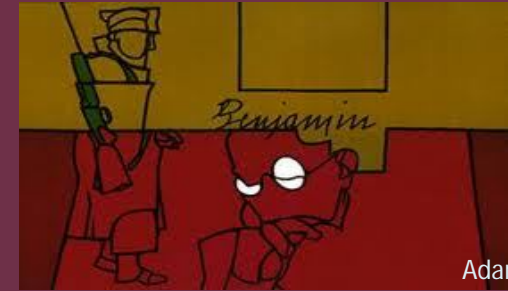
Horkheimer: idees. 2) Crítica de la raó instrumental

La contraposició entre sociologia positiva i sociologia dialèctica, entre teoria tradicional i teoria crítica, va anar lligada a la creença que hi ha dues raons o, si més no, dues modalitats diferents de la racionalitat. Ací rau un dels trets més problemàtics i confusionistes del component hegel·lià de l'Escola de Frankfurt.

En *Crítica de la raó instrumental* (1947) Horkheimer va expressar aquesta dualitat en termes de raó subjectiva i raó objectiva. La raó subjectiva correspon a l'adequació entre mitjans i fins; és la que estableix els mitjans adients a una finalitat donada. La qüestió de si les finalitats, els objectius, són o no raonables no es planteja. S'assumeix que són racionals en el sentit subjectiu; és a dir, que són útils al subjecte que els persegueix. La raó, aleshores, és sols *instrumental*. La raó objectiva, pel contrari, remet a una finalitat capaç de ser racional per si mateixa, a una situació en la qual la raó és un principi inherent a la realitat (un ordre social contemplat com a totalitat, per exemple, com a societat que encarna la raó històrica en les seues institucions).

Ambdues raons han existit sempre, diu Horkheimer. El problema –afegeix– és que en la societat moderna, a mesura que la raó instrumental va refinant-se, perfeccionant-se i impregnant més i més esferes de la vida, l'ordre social esdevé menys racional en el sentit objectiu, més injust i burocratitzat, més contrari a la llibertat. Al remat, la racionalitat subjectiva és un instrument del totalitarisme.

En la versió frankfurtiana, aquesta interessant idea dialèctica resulta perjudicada per desqualificacions no sempre ben informades de la lògica i les ciències empíriques i per la manca d'un criteri consistent per a la identificació implícita entre bé moral i veritat.

Adami

Renau

Horkheimer: idees
3) *Dialèctica de la*
Il·lustració

«... el progrés es
paga amb coses
horribles,
negatives»

Horkheimer, «La teoria crítica, ahir i avui»,
1969

R. B. Kitaj_ La tardor al centre de París (segons
Walter Benjamin)

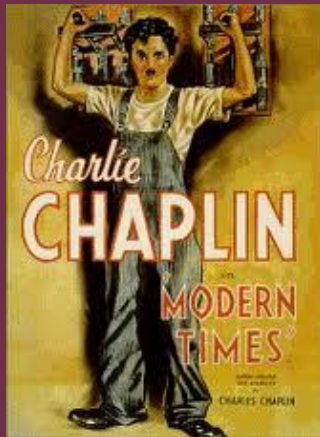
«Hem arribat a la convicció que la societat es desenvoluparà cap a un món administrat totalitàriament. Que tot serà regulat. Tot!» Açò deia Horkheimer el 1969, reduint el paper de la teoria crítica a la conservació d'algunes coses positives: l'autonomia personal, la importància de l'individu, certs factors de la cultura...

Dialèctica de la Il·lustració (1947), escrit conjuntament amb Adorno, expressa un allunyament del marxisme ja molt de fons. El desencant respecte a l'estat soviètic, la pèrdua de confiança en la classe obrera occidental, l'estupor davant la capacitat integradora de la cultura de masses, va dur a la substitució del conflicte de classes per un nou «motor de la història»: el conflicte entre l'home i la natura. La Il·lustració és un programa de domini del món mitjançant la racionalitat tècnica, del món físic en primer lloc, i del món social després. En aquest marc, el totalitarisme no és tant el rebuig del liberalisme i dels valors il·lustrats com el resultat de llur dinàmica inherent.

Escriu Jay [*La imaginació dialèctica*, Taurus, 1974, p. 421]: «La distància insuperable entre subjecte i objecte en la concepció del món de la Il·lustració corresponia a la posició relativa de governants i governats en els Estats autoritaris moderns».

La contradicció inherent de la il·lustració, la idea que el progrés social va al costat d'una vida més i més administrada, deriva de dues de les fonts fonamentals de la sociologia frankfurtiana: de Schopenhauer per a qui cada minut de felicitat que gaudim és comprat amb el patiment d'una multitud d'uns altres éssers, animals i humans; i de Marx qui deia que la història avança sempre pel costat dolent. Un tòpic de l'herència cristiana, al cap i a la fi, expressat de milers de maneres en la història de la cultura europea.

Sociologia de la cultura i crítica de la cultura de masses

«Interpretem l'art com una mena de llenguatge codificat per a processos que tenen lloc dins de la societat, que ha de ser desxifrat mitjançant una anàlisi crítica.»

Així expressava un document de l'Institut el programa d'interpretació sociològica de l'art que ha estat una de les seues característiques, centralment en l'obra d'Adorno i, d'una manera més particular, en la de Benjamin.

Aquest programa va tenir múltiples manifestacions. Una de les més conegudes ha estat el disgust aristocratitzant envers la indústria cultural i el seu efecte: el consum cultural de masses, possibilitat per nous mitjans tècnics com ara la ràdio, el cinema o més tard la televisió. En el cas d'Adorno, qui va escriure molt sobre música, els trets característics de la nova música popular eren la uniformització i la pseudoindividualitat. L'essència de l'audició de masses [seguint el resum del tema fet per Martin Jay, destacat estudiós de l'Escola de Frankfurt] era el reconeixement d'allò familiar, més un fi en si mateix que un mitjà per a una apreciació més intel·ligent. Si una fórmula determinada té èxit, la indústria promou i repeteix el mateix una vegada i una altra. Com a resultat, la música passa a ser una espècie de ciment social que opera a través de la distracció, la realització de desitjos desplaçats i el reforçament de la passivitat. [Sovint s'ha apuntat críticament que aquestes descripcions de la música popular quadren malament amb el paper que algunes formes d'aquesta van tenir en els moviments juvenils dels seixanta.]

«L'Institut d'Investigació Social es va fundar fa quasi cinquanta anys a Frankfurt, perquè un home molt ric volgué fer una donació i nosaltres érem amics del seu fill. Vam proposar que fóra una institució "privada", independent de l'Estat, que aplegara persones desitjoses d'investigar en comú temes importants per a la societat en el moment històric actual.»

Horkheimer, «La teoria crítica ahir i avui», 1969

Els teòrics frankfurtians de la primera generació –almenys els qui formaren el nucli central de l'Escola– van evolucionar des d'un marxisme inicial alhora relativament ortodox i no partidista fins a una defensa humanista de la llibertat individual. Posteriorment, els continuadors s'han allunyat quasi completament dels orígens.

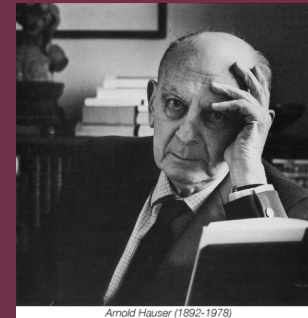
La teoria crítica de la societat realitzà una síntesi bastant original de Marx, Hegel i Freud.

L'Institut va mostrar la potencialitat i la capacitat d'influència i difusió d'un centre de recerca multidisciplinària en humanitats i ciències socials [la *Zeitschrift* tenia seccions de crítica de llibres de filosofia, sociologia, economia, psicologia, història, problemes socials i literatura.]

Enllà de la crítica al positivisme, algunes de les investigacions inspirades per l'Institut, sobretot en la seua fase nord-americana (els estudis sobre la personalitat autoritària, especialment), van tendir ponts entre la sociologia reflexiva hereva de l'idealisme alemany i la sociologia empírica.

Convé assenyalar que la sociologia de la cultura inspirada pel materialisme històric ha fet una contribució fonamental, constituent, a l'aproximació entre les humanitats i les ciències socials.

Cal fer esment d'autèntics monuments de la investigació acadèmica com ara la *Història social de la literatura i l'art* d'Arnold Hauser (no exactament un marxista però sí un autor que rebé una forta i directa influència de Lukács) o *Història social de la ciència*, de John Desmond Bernal (un científic natural políticament comunista). Tanmateix, més enllà dels casos concrets, les traces de la crítica marxista de la cultura han estat presents en els desenvolupaments contemporanis de la sociologia de la cultura i de l'art, de la sociologia de la ciència, de la sociologia del coneixement (Mannheim rebé també una forta influència de Lukács), del nou camp dels «estudis culturals», etc.

Arnold Hauser (1892-1978)

Hauser

Bernal

Equip Crònica

Les traces de la sociologia marxista de la superestructura